magyarázataink végeredményben mindig kétesek maradnak, mert hiszen hasonlítanak a több ismeretlenes egyenlethez, amelyet köztudomás szerint megfejteni nem lehet.

Én is azok közé tartozom tehát, akik *Pécs* nevében az 'ötöt' jelentő számnevet tételezem fel, mint legutóbb Melich János is (HonfMg. 113). De a fent elmondottak után világos, hogy ez az 'öt' jelentésű szó sem a szláv, sem a török nem lehet. Ez csak a népvándorlás kora előtti őslakosság nyelvének szava lehet. Hogy trák-e, illír-e, vagy más, az sajnos ma még felette bizonytalan. De meggondolandó, hogy a trákok vagy illírek mai leszármazottai nyelvében, az albánban (a kutatók ebben a kérdésben még nincsenek teljesen egy véleményen, de a trák látszik valószínűbbnek), az 'öt' *pesë* alakban él. Tudni kell természetesen, hogy a mai albán nem a Pécs környéki (pannon?) őslakosság leszármazottja, és az elmúlt 16 évszázad alatt maga is rengeteget fejlődött. De könnyen lehetséges, hogy a IV. századi trák, esetleg illír nyelvben az 'öt' jelentésű szó a mi *Pécs* nevünkhöz volt hasonló. A város kettős nevét pedig úgy magyarázhatjuk, hogy az 'öt mártír templomáról' elnevezett városrész a romanizált lakosság nyelvében *Quinque Basilica, Quinque Ecclesia* alakban élt, a nem-latin nyelvű őslakosság pedig ezt a saját nyelvén szintén az 'ötöt' jelentő szóval nevezte, amely a mai *Pécs* nevünkben van meg.

Az eddigi kutatók, legutóbb tehát Reuter is, a szerb-horvát és szlovén *Pečuh, Pečuj* alakot egyszerűen a magyarból származtatják. Helytelenül. Addig ugyanis, amíg a név nincs megfejtve, nincs rá semmi biztosíték, hogy a két nyelvi alak közül melyik az elsődleges, és melyik a másodlagos. Különben eddig még senki meg sem kísérelte, hogy a magyar *Pécs* és a déli-szláv *Pečuh, Pečuj* egymáshoz való viszonyát tisztázza. A *Peč-uh, Peč-uj* lehetne valami képző (ilyen képzők a közszavakban vannak, pl. szláv *kož-uchъ* 'bőrbekecs', szlovén *bogat-úh* 'gazdag ember', orosz *pit-úch*' iszákos, stb.), de éppen a szerb-horvátban alig van rá példánk. Melich i. h. szerint esetleg többes lokatívusz.[1] Ez azonban aligha helyes feltevés. Még az sincs kizárva, hogy nem valami ősi (természetesen nem szláv) összetételt rejt-e magában. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar név nem magyarázható belőle. De az sem látszik valószínűnek, hogy a magyarból való átvétel. A szerbek, horvátok Pécs közelébe legalább három évszázaddal korábban érkeztek, Pécs vidékén a magyarság aránylag jelentős szlávságot talált, a pécsi püspökség területe pedig nemcsak erre a szlávságra, hanem a Drávántúlra, a Szerémségre és Vukovárra is kiterjedt. Lehetetlen tehát, hogy a déli-szlávok nyelvében Pécsnek már a honfoglalás előtt ne lett volna valami neve, és azt csak a honfoglalás után a magyarok révén ismerték volna meg. Ez a név pedig nyílván a ma is meglevő *Pečuh* volt, amelyet az őslakosságtól vettek át. Ettől némileg független átvételnek látszik a magyar, amely a szlávtól független és még szintén az itt élő őslakóktól való, azonban talán már kissé későbbi továbbfejlődött alakban. Ebből következik természetesen, hogy Pécs őslakossága még megérte a magyar betelepülést.

Kniezsa István

Notesz. A 'jegyzetfüzet, zsebkönyvecske' jelentésű *notesz* (vö. ÉrtSz. 5 : 228) viszonylag új keletű, az Akadémiai Nagyszótár cédulagyűjteményének tanúsága szerint mintegy kilencven éves eleme szókincsünknek. A múlt század utolsó évtizedeiből a következő előfordulásai ismeretesek: 1873: „Elővették *notes*-eiket s jegyezgették a mit nekik feleltem" (Kompolthy T.: Teng. 152: NSz.); 1896: „a . . . könyvekben és *noteszekben* lapozgattak" (Kozma A.: Hist. 147: NSz.); 1897: „János valami játéküzletbe megy . . . s néhány fillérért vesz egy kis *noteszt*" (Tömörkény I.: Jegenyék 33: NSz.); 1898: „Itt önnek egy *notesz* . . . Írjon bele okos dolgokat" (Bródy S.: Kecske 21: NSz.). Tájszótá-

[1] A többes lokatívusznak jo- tő esetén *Pečich, i*-tő esetén *Pečach* volna az alakja. Ma *-ima* a ragja.

raink közül csupán a SzegSz. (2 : 202) tartja nyilván *notesz* alakban. Az ÚMTsz. gyűjtésében erdélyi nyelvjárásokból feljegyzett *nótesz* és *noteccit* 'noteszét' alakok szerepelnek.

A *notesz* keletkezésének körülményei meglehetősen világosak. A gyárilag készített jegyzőkönyvecskék fedőlapjára a tartalomra utaló francia *Notes* 'jegyzetek' feliratot szokták nyomtatni. E feliratot, mely a latin *nota* 'jegy, jel' főnévre visszamenő *note* 'jegyzet' többes számú alakja, *not*-nak kell olvasni. A franciául nem tudók azonban a *Notes* feliratot a jegyzőkönyvecske nevének foghatták fel és tévesen, a többes szám jelét is ejtve *notesz*-nak olvashatták (Nagy J. Béla: MNy. 26 : 397; Balassa 2 : 88; SzófSz.). Így állt elő az a különös helyzet, hogy egy rosszul értett és olvasott francia többes számú főnév a magyarban olyan tárgy jelölésére használatos, amelyet a franciában másképp hívnak. A franciában ugyanis a notesz neve *calepin, agenda, bloc-notes* vagy *carnet de poche.*

Feltűnő és magyarázatra szorul viszont az a tény, hogy *notesz* szavunk pontos megfelelőjét több szomszédos nyelvben is megtaláljuk: román *notes* 'notesz' (Dicţionarul limbii romîne moderne. Bucureşti, 1958. 546), szerb-horvát *notes* 'ua.' (J. Dayre—M. Deanović—R. Maixner: Hrvatskosprsko—francuski rječnik. Zagreb, 1956. 363), szlovák *notes* 'ua.' (A. V. Isačenko: Slovensko—ruský prekladový slovník. 1. Bratislava, 1950. 500), cseh *notes* 'ua.' (Fr. Trávníček: Slovník jazyka českého.[4] Praha, 1952. 1046), lengyel *notes* 'ua.' (Słownik wyrazów obcych.[3] Warszawa, 1958. 467). Kétségtelen, hogy valamennyi itt felsorolt szó a magyar *notesz*-hez hasonlóan a francia *Notes* feliratnak köszönheti létét. Nem kerülheti el azonban figyelmünket az, hogy olyan nyelvek szavaival van dolgunk, melyeknek területe teljesen vagy részben a volt Osztrák—Magyar Monarchia határain belül esik. Jogosnak látszik ezért az a feltevés, hogy a volt monarchia területén a *Notes* felirattal ellátott jegyzőkönyvecskék forgalomba hozásában és azzal együtt *notes, notesz* elnevezésük terjesztésében üzleti levelezésük, valamint ügynökeik révén szerepük lehetett az osztrák, közelebbről pedig bécsi kereskedelmi cégeknek. Ilyenképpen tehát a francia *Notes* téves olvasása és értelmezése nem egymástól függetlenül, hanem osztrák hatásra mehetett végbe a monarchia szóban forgó nyelveiben. Igazán meggyőző azonban csak akkor lenne e fejtegetés, ha a *Notes* 'jegyzőkönyvecske' a bécsi németből is előkerülne.

A jövevényszavak vizsgálata azt bizonyítja, hogy főnevek kölcsönzése esetén általában egyes számú alanyeseti alak kerül át az átadó nyelvből. Ha azonban az illető főnév kizárólag vagy főleg többes számban használatos, sor kerülhet többes számú alak átvételére. Többes számú főnév átvétele az itt tárgyalt *notesz* is, minthogy a jegyzőkönyvecskék felirata többes számban rögzíti a francia *note* 'jegyzet' szót. Ugyancsak többes számú idegen főnév átvételéből származnak következő szavaink: *bricsesz* < angol (plur.) *breeches* 'térdnadrág'; *briganti* < olasz (plur.) *briganti*, (sing.) *brigante* 'útonálló, rabló'; *jász* < óorosz (plur.) *ясы*, (sing.) *ясъ*, *ясинъ* 'jász'; *keksz* < német *Keks* 'teasütemény' < angol (plur.) *cakes*, (sing.) *cake* 'ua.'; *koksz* < német *Koks* 'kőszén gázosításával nyert tüzelőanyag' < angol (plur.) *cokes*, (sing.) *coke* 'ua.'; *lej* < román (plur.) *lei*, (sing.) *leu* 'román pénzegység'; *móres* < latin (plur.) *mōrēs*, (sing.)*mōs* 'erkölcs'; *olasz* < horvát, szlovén (plur.) *vlasi*, (sing.) *vlah* 'olasz'; *pajesz* < jiddis (plur.) *paj̯əs*, *pej̯əs* 'halánték alatti hajtincs' < héber (plur.) *pe'ot*, (sing.) *pe'a* 'halánték'; *tantusz* < német *Tantus, Tantes, Dantes* 'játékpénz, zseton' < spanyol (plur.) *tantos*, (sing.) *tanto* 'ua.'; stb.

Pillér. Az építészeti szaknyelvben a *pillér* oszlophoz hasonló, de nem kör, hanem rendszerint négy- vagy sokszög keresztmetszetű támasztó elemet jelöl (ÉrtSz. 5 : 748; ÚjMLex. 5 : 433). A fallal összefüggő pillért *falpillér*-nek vagy *pilaszter*-nek (ÚjMLex. 5 : 433), a többnyílású hídszerkezet közbülső alátámasztására alkalmazott pillért pedig

hídpillér-nek (ÉrtSz. 3 : 250) nevezik. Szily (NyÚSz. 262) 1867 óta adatolja. Első előfordulását a NSz. cédulaanyaga alapján is csupán egy évvel tehetjük korábbra. A NSz. gyűjtésében számos 1866-i adat található a *pillér*-re, ezek azonban mind egy és ugyanazon forrásból, Henszlmann Imrének a középkori építészetről írott tanulmányából származnak (Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. II. rész [A címlapon „Műrégészeti . . ." helyett „Régészeti . . . "] Középkori építészet. Írta Henszlmann Imre. Pest, 1866). Abban a reményben, hogy esetleg támpontot kaphatok a *pillér* etimológiájának a megoldásához, Henszlmann munkáját közelebbről is megvizsgáltam. A *pillér* tíznél több helyen olvasható benne főleg összetétel elő- vagy utótagjaként: *pillér-sor* (i. m. 6), *pillérpár* (i. m. 7), *pillérhold* (i. m. 13), *fal-pillér* (i. m. 144) stb. Különösen figyelemre méltó a következő szövegrészlet, melyben a *pillér* önállóan használatos: „[A román építészetben] A részletek közt első helyen áll a *pillér*, [németül] Pfeiler, [franciául] pilier, [angolul] pillar; ez lép a basilica oszlopának helyébe" (i. m. 11). Az itt felsorolt német, francia és angol szónak, valamint a latin *pilarius*-nak magyar megfelelőjeként szerepel a *pillér* (i. m. 148) abban a nyolclapos építészeti műszójegyzékben is, melyet Henszlmann tanulmánya végéhez csatolt (i. m. 143—150).

A *pillér* 1866-ban még nem lehetett általánosan ismert, közkeletű szó. Ez esetben ugyanis felesleges lett volna, hogy Henszlmann idegen nyelvi terminusok közlésével megadja az értelmét. Abban az időben a *pillér* még a művészettörténészek, építészek körében is új szónak számíthatott. Valószínű, hogy éppen Henszlmann, ez a nyelvi kérdések iránt is fogékony, tekintélyes tudós alkalmazta elsőnek a szakirodalomban. De ha valóban Henszlmann honosította is meg a *pillér*-t, még mindig feleletre vár e szó keletkezési módjának kérdése. Nézzük meg, hogyan vélekedtek erről a korábbi kutatók.

CzF. (5 : 223) szerint a *pillér* idegen, közelebbről azonban meg nem határozott eredetű szó, mely a már Henszlmanntól is idézett francia, német, angol és latin szóval, továbbá a svéd *pelare*-val együtt a klasszikus latin *pīla* 'oszlop, hídláb' származéka. Simonyi (Nyr. 7 : 105), Vizoly (vö. Nyr. 14 : 320), Borovszky (NyK. 24 : 339), Melich (Nyr. 24 : 352) és Cs. Sebestyén (MNy. 33 : 30) a németből származtatja szavunkat s az újfelnémet *Pfeiler*, ófelnémet *pfīlāri* stb. alakokkal veti össze. Szarvas (Nyr. 14 : 320) és Kőrösi (Nyr. 55 : 133) a *pillér*-t az óolasz *pilière* átvételének tartja. Tolnai (NyK. 47 : 240, Nyúj. 206) úgy vélekedik, hogy a *pillér* a nyelvújítás során a francia *pilier* tudatos átalakítása, magyaros hangzásúvá tétele útján keletkezett. Bárczi (SzófSz. 242, Szók.[2] 41) Tolnainak a felfogásához csatlakozik, de figyelmeztet, hogy hasonló szavak egyes szláv nyelvekben is vannak; vö.: szlovák *pilier*, cseh *pilíř*, felső-szorb *pileŕ*, lengyel *filar*.

A kutatóktól említett és a *pillér*-rel kétségkívül összefüggő idegen szavak között (vö.: Kluge: EtWb.[17] 542; Trübners DtWb. 5: 90; Machek: EtSl. 367; Partridge: Origins 496; Bloch—Wartburg: DictEt.[2] 462; Battisti—Alessio: DizEtIt. 4 : 2911; Walde—Hoffmann: LatEtWb. 2 : 302). egyetlenegy sincs, amely szóbeli úton átkerülve *pillér* hangtestű szót eredményezhetett volna a magyarban. Éppen ezért a vizsgálatba újonnan bevont, Henszlmann-féle adatok ismeretében is igazat kell adnunk Tolnainak abban, hogy a *pillér* nem az idegen elemek átvételének szokványos, természetes módján, hanem valamely idegen szónak okoskodás alapján történt, mesterséges megmagyarosítása révén került nyelvünkbe. Ilyen eljárással jött létre a latin *balena* szóból a szókincsünk régi rétegéhez tartozó *málna*, *márna*, *párna* stb. mintájára a *bálna*, a német *Banquier*-ből a *kalmár*, *kasznár*, *molnár*, *tímár* stb. mintájára a *bankár*, a francia *rime*-ből a *cím*, *gím*, *hím* stb. mintájára a *rím* stb. (vö. Tolnai i. h.). Kíséreljük meg kikutatni a *pillér* legvalószínűbb idegen nyelvi ősét és magyar nyelvi modelljét is. Minthogy a jelek szerint a *pillér* meghonosítása, magyarrá idomítása Henszlmann Imre (1813—1888) nevéhez fűződik, vegyük számba azokat a nyelveket, melyeket az életrajzi részletekből ítélve (l. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái 4 : 707—21) Henszlmann jól ismert. Henszlmann

Kassán született német ajkú családból. Eperjesen kezdett magyarul tanulni. Padovában szerzett orvosdoktori oklevelet, Rómában tanult építészetet. A szabadságharc bukása után 1850 és 1857 között Angliában, majd Franciaországban folytatott tanulmányokat. 1860-ban tért vissza Magyarországra. Orvostudományi disszertációját latin, szépirodalmi munkáit német és magyar, művészettörténeti tanulmányait pedig német, magyar, angol vagy francia nyelven írta. Henszlmann életrajzi adatait értékelve arra kell gondolnunk, hogy a *pillér* őseként főleg a német *Pfeiler*, a francia *pilier* és az angol *pillar* jöhet számításba. Nyomatékosan szeretném hangsúlyozni az angol *pillar* figyelembevételének szükségességét. A magyar szó írásképe a második szótag magánhangzójának kivételével teljesen azonos az angol írásképével. Bizonyos fokig azonban még ennek a kritikus magánhangzó-megfelelésnek az értelmezéséhez is támpontot kapunk, ha megfigyeljük, hogy az orosz hajózási szaknyelvben használatos egy olyan szó, amelyik az angol *pillar* többes számú *pillars* alakjának népi átvétele: *пúллерс* 'a fedélzetet tartó fa- vagy fémoszlop'. Az orosz fül tehát az angol *pillars a*-ját olyasféle elmosódott, színtelen, a fonetikai átírásban rendszerint *šva*-val (ə) jelölt hangzónak hallja, amilyet a hangsúly utáni szótagban az orosz *e* helyén ejtenek. A magyarban persze ilyen hang nincs, a *pillér*-ben *é* hangzik, ez pedig csupán az íráskép szempontjából vethető össze az orosz *пуллерс e*-jével. A *pillér* hangtestének kialakításában a nyelvünkben régóta meglevő *fillér, gallér, pallér, tallér, zsellér* stb. szavakhoz való szándékos hasonítás fontos szerepet játszhatott.

Mondanivalómat abban foglalhatom össze, hogy a *pillér* minden valószínűség szerint Henszlmann Imre neologizmusa, aki feltehetően az angol *pillar*-nek magyar szavak mintájára történt átalakítása útján alkotta meg.

Kiss Lajos

Blúz. 1. Mihályi Gábor az Internacionálé költőjének forradalmi dalairól írt cikkében felidézi Pottier végtisztességének pillanatait is: „Pottier temetésén *kékzubbonyos* munkások serege tüntet a Kommün emléke mellett" (Nagyvilág 1961. 5 : 755). A „kékzubbonyos munkások" kifejezés kapcsán szeretnék rámutatni arra, hogy a reformkor nyelve a munkások jelölésében nemcsak a ruhadarabbal alkotott jelzős szókapcsolatot ismeri, hanem az azonos tartalmú, de más szóelemű jelzős szerkezetből jelentéstapadással kivált melléknév főnévi használatát is.

2. A francia szótárak bizonytalannak, homályosnak minősítik a 'blouse' eredetét (Robert: DictAlphFr. 1953; DictEncycl. Quittel 1953; Dauzat: DictEtFr. 1954). Etimológiáját csak Kluge—Mitzka szótárában találom: Az egyiptomi Pelusium városában indigóval *kékre festett köpenyeket* (Kittel) gyártottak. Innen a ruhadarab neve: középlatin *pelusia* ('pelusisches Gewand') > francia, angol b l o u s e (EtWb.[17] 1957). A *blúz* és német megfelelője azonos fogalmat jelöl. A *blouse* tárgyunkat érintő értelmezései: *'Vêtement de travail,* que l'on met par-dessus les autres pour les protéger' (Robert 1 : 497); 'bő *munkaköpeny* v. kabát (durva *vászonból) ; munkakabát'* (Eckhardt: Fr.—magy. szótár); *'munkászubbony'* (Országh: Ang.—magy. kéziszótár); блуза : *'munkászubbony'* (Hadrovics—Gáldi: Orosz—magy. szótár); blúz: *'Munkások* v. katonák *által viselt zubbony'* (ÉrtSz.). A *kittel* jelentései: *'vászon felső ruha'* (Ballagi: Új teljes ném.—magy. szótár[5] 1881); *'munkaköpeny'* (Halász: Ném.—magy. szótár). A német *kittel* > magyar *kitli* jövevényszó fogalmi jegyei között új elemre akadunk. A szó első jelentése: 'vászonból készült köpeny', de van ilyen értelme is: *'ingszerű* fehér *ruha*, amelybe a vallásos zsidók halottaikat öltöztetik, és amelyet a nagy ünnepeken is felvesznek' (ÉrtSz.). A *blúz* ~ *kittel* ~ *kitli* értelmezéseinek nyelvi elemeiben elszórtan megtaláljuk mindazokat a motívumokat, amelyek a reformkor nyelvi használatában a 'blúz' fogalmát meghatározzák: kék szín, vászon anyag, ingméret, munkaruha.